

УДК 008.2

Європа і Євразія 2050 року: результат цивілізаційної взаємодії

Микола Михальченко,
доктор філософських наук,
член-кореспондент НАН України,
завідуючий відділом теорії
та історії політичної науки
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

Востанні десятиліття утопії й антиутопії не сприймаються як гра чистого розуму. Цей тип творчості статусно став своєрідним вільним соціальним прогнозом, особливо після розпаду СРСР. Вільний творчий погляд сьогодні спрямований на рубіж 2050 року, коли світ в черговий раз змінить свій вигляд.

Текст статті російською мовою розміщений на сайті Українського центру політичного менеджменту — www.politik.org.ua

Ключові слова: світовий порядок, США, Європейський Союз, Китай, Росія.

In the past decades utopias and anti-utopias are not apprehended as a game of pure mind. This type of creation has got a status of so-called free social prognosis, especially after the disintegration of the USSR. Free creative view is directed today to the 2050-th year, when the world will change its look.

The text of this article in Russian is placed on the web-site of the Ukrainian Centre of Political Management — www.politik.org.ua

Keywords: world order, USA, European Union, China, Russia.

1. Цивілізаційні потрясіння, які готує сучасність

У той час, коли російські й українські олігархії ділять і переділяють власні країни, об'єднана Європа шукає свій шлях без диктату США, а маленька Білорусь намагається продовжити радянську авторитарну

Микола Михальченко

традицію, у світі визрівають процеси, які докорінно змінять економічне й політичне обличчя Європи та Азії, й онуки російських та українських олігархів опиняться в новій, несподіваній історичній реальності. Уже сьогодні готується новий переділ світу, де два гегемони – гравці світової політики нагромаджують науково-технічний, фінансовий, людський, військовий потенціал для вирішальної сутички за колоніальні території.

Перший такий гравець – США. Деякі аналітики недооцінюють цієї держави, вважаючи, що вона сповзає до занепаду. Та реальність інша. Якщо уподібнити США тигрові, то він тільки вступає в третю фазу. Перша фаза – Перша світова війна. Молодий економічний і політичний „тигр” випробовує свою силу у світовій політиці й усвідомлює, що настає пора його зрілості. Він стає повноцінним учасником світової політики. США виходять із ситуації традиційного ізоляціонізму. Правда, економічна криза кінця 1920-х – середини 1930-х років змушує „молодого тигра” відійти на власну територію, в політиці країни знову беруть гору ізоляціоністські мотиви.

У Європі й Азії точиться традиційна імперська сутичка Німеччини (нацистської), Франції, Росії (більшовицької), Японії, Великої Британії, що вилилася в Другу світову війну. Ця війна змусила США перебороти ізоляціоністські настрої й знову втрутитися в глобальну політику. Спонукали США до цього не стільки події в Європі, скільки в Азії. „Зухвала рись” – Японія, напала на володіння „тигра”. США змушені були поставити на місце цю „знахабнілу тварюку”, а також втрутитися в європейські справи, щоб урятувати європейську цивілізацію. З Другої світової війни США виходить „зрілим тигром”, що вміє захищати власні інтереси й нав’язувати свою волю іншим світовим хижакам. Правда, він („американський тигр”) не дооцінив можливостей нового хижака (в особі СРСР) у справі переозброєння, отож ці „тигри” розпочали Третю світову війну (її помилково називали „холодною”, хоча вона була досить „гарячою”). Перемога й у цій війні зробила „американського тигра” гегемоном світової політики. Він став настільки „крутим”, що взявся нав’язувати свою волю усьому світові.

Але знову сталася недооцінка світової ситуації. Аналітики США не врахували тези Мао Цзедуна, що Китай сидітиме збоку й спостерігатиме за сутичкою двох „тигрів” – США й СРСР, а потім нападе на „тигра-переможця”, який значно ослабне у бійці. Ситуація розвивалася саме в такому напрямі, але надто вже швидко зазнав поразки Радянський Союз: на той час Китай ще не був готовий до вирішальної сутички з „тигром-переможцем”.

Останні двадцять років „китайський тигр” продовжував готуватися до сутички, але й уточнював свою стратегію. Китайські політики зрозуміли, що перевершити США у військово-технічній потузі найближчим часом неможливо, а тому вдалися до політики „співіснування двох тигрів” щоби спільно здійснити новий переділ світу. Тобто Китай готовий до існування у двохполюсному світі. Тим більше, що природно визначилися об’єкти

нової колонізації – азійська частина Росії та центрально-азійські країни. Для США й Китаю це природне вирішення подібних завдань – вирішення проблем з придбанням природних ресурсів, а для Китаю, додатково, ще й вирішення проблеми розміщення надлишкових людських ресурсів.

Сучасний світовий порядок ось уже чверть століття тримається на гегемонії США. Спроби Росії, Євросоюзу та Японії порушити цю гегемонію виявилися безуспішними. Але чергова світова економічна криза призвела до зміни політичної складової світопорядку.

Поки країни з ринковою економікою намагалися хоча б стабілізувати національні, регіональні та світову фінансово-економічні системи, Китай з своєю планово-ринковою економікою мінімізував втрати від світової кризи й скористався хаосом у світовій економіці для нарощування свого фінансово-економічного капіталу. Притім йому вдалося частково модернізувати промисловість, оскільки в умовах кризи західні країни послабили свою політику щодо науково-технічних секретів. Аби вижити, західні фірми продавали все – акції, нові технології, науково-технічні проекти, у тому числі й таємні. Одночасно модернізувалося управління китайською економікою: застосовувалися ліберальніші методи державного регулювання, цілеспрямовано зменшувався ідеологічний і політичний тиск на економіку, пропаганда привчала населення до нових цінностей планово-ринкового господарювання.

У цей період у Китаю виявилися „вільні” фінансові засоби в національній валюті, на які скуповувалися не тільки західні валюти, але й цінні папери уряду США. Це дозволило Китаю стати головним іноземним гравцем на ринку валюти й цінних паперів США, від дій якого цей ринок залежить у величезній мірі.

Тобто нинішня фінансово-економічна криза внесла глибокі зміни у світовий порядок. Головним стратегічним партнером США став Китай (у позитивному й негативному плані), хоча він поки ще не може суперничати з ними у військовій потузі. Європейський Союз фактично втратив статус головного стратегічного партнера США у фінансово-економічній сфері й сам вдався до оборонних дій проти експансії Китаю, особливо на світовому фінансовому ринку.

2. Можливі сценарії змін світопорядку

У ситуації, що склалася, можливі якісно нові сценарії розвитку світопорядку. Найімовірніші з них чотири.

Перший сценарій. Корінних змін у світі не відбудеться. США з союзниками зменшить загрозу терористичних акцій, знищивши бази підготовки терористів в арабському та в ісламському світі в цілому і перекривши джерела фінансування від арабських та ісламських урядів, громадських організацій, бізнесменів. Це обумовить досить спокійний розвиток світу з тривалим домінуванням США, особливо у військовій сфері, зміцнення позицій долара як світової валюти. Відновиться повільне

економічне зростання в США та в інших країнах Заходу, а також у постсоціалістичних країнах. Пожвавиться економічне зростання в деяких країнах Азії та Латинської Америки. Африка залишиться нестійкою зоною з локальними зонами бідунства.

Другий сценарій. Швидке зростання економічної й військової потуги Китаю й повернення до двохполюсного світопорядку, де встановиться протистояння США й Китаю. Зменшуватиметься вплив ЄС і продовжуватиметься зниження впливу Росії. Найтрагічніше цей сценарій позначиться на долі Росії, що буде болісно усвідомлюватися громадською думкою цієї країни. З своїм 140-мільйонним населенням і технологічно відсталою економікою та наукою вона стане другорядною країною, а її азійська частина може бути поділена між США й Китаєм. У якій пропорції, цього сьогодні не може передбачити жоден аналітичний центр. У Росії є лише один шанс не допустити відторгнення азійської її частини – це союз з НАТО і, в першу чергу, з США, а також з Індією.

Третій сценарій. Домінування у світі Китаю в результаті зростання його могутності й нездатності США та ЄС упоратися з складними проблемами економіки, фінансів; особливою загрозою для країн ЄС стане етнічна дестабілізація внаслідок масової міграції з країн Африки й Азії. У цьому сценарії очевидна мета експансії Китаю – малонаселені й багаті на природні ресурси території Сибіру і країн Центральної Азії. Експансія може здійснюватися як шляхом „мирного” заселення територій, так і шляхом воєнного тиску. (Співвідношення збройних сил Китаю і Росії на їхніх кордонах уже сьогодні – десять до одного на користь Китаю). Ядерна зброя через десять – п’ятнадцять років не може бути застосована в імовірному конфлікті, оскільки на той час утвориться ядерний паритет між потенційними супротивниками або ж перевага Китаю. Тим більше, що Китай зможе миттєво перерізати шляхи доставки підкріплень і ресурсів з європейської частини Росії.

У такій ситуації постає питання: чи зможе керівництво Китаю усвідомити, що величезний вплив – це й величезна відповідальність, а відтак піти на самообмеження геоекономічних та геополітичних апетитів. Реформи й відкритість економіки Китаю сприяли становленню нової наддержави та інтеграції її у світову економіку. Але глобальна нестабільність загрожуватиме й Китаю. Тому що, по-перше, загнана в глухий кут Росія може зважитися на відчайдушні дії. По-друге, більш перспективними для Китаю є не цілі агресії, а стабільна ситуація у своїй країні та економічне й політичне співробітництво на міжнародній арені.

Китай протягом тисячоліть у більшості випадків дотримувався обережної, зваженої політики в міжнародних справах. Зараз, коли він став найбільшим експортером і другим імпортером у світі, то навряд чи забagne різких змін у правилах та інститутах функціонування світопорядку, який вже склався. Про це свідчить, зокрема, зважена позиція Китаю при голосуванні в Раді Безпеки ООН. Те ж саме Китай демонструє у сферах

світової торгівлі, платіжних систем і навіть у фінансових взаєминах з США та світовими фінансовими установами. Єдина небезпечна сфера – це доступ до ресурсів, оскільки Китай все більше й більше залежить від їх зовнішніх джерел.

Історія розвитку Китаю свідчить, що й ця країна може впасти у хаос на кшталт „великої китайської культурної революції”. У світової спільноти залишається надія, що в міжнародних відносинах Китай не піде шляхом „революцій”. Це було б загибеллю і для світової спільноти, і для самого Китаю.

Четвертий сценарій. Вплив США як сучасного гегемона світової політики знижується внаслідок проблем в економіці, підриву позицій долара з боку Китаю (викидання цінних паперів США і доларових запасів на ринок), знижується і вплив Європи, що запанікувала (та й інших країн, що мають доларові запаси). Але могутність Китаю поки що недостатня для встановлення його гегемонії у світі. Людство сповзає в ситуацію „глобальної нестабільності”, де повсякденням стане боротьба регіональних лідерів. При цьому сценарії регіональними „центрами сили” залишаться ЄС і Росія, зросте значення таких країн, як Японія, Індія, Бразилія, Австралія та деяких інших. Глобальна нестабільність небезпечна посиленням міждержавних і релігійних конфліктів. Від такої ситуації виграє лише Китай, на який „працює” час. Країна, яка тисячоліттями чекала своєї гегемонії, може почекати і ще кілька десятків років.

У результаті здійснення кожного з чотирьох сценаріїв найістотніші зміни відбудуться на пострадянському просторі, оскільки Сибір і Казахстан є потенційним першочерговим об’єктом китайської експансії мирним або ж збройним шляхом. У такій ситуації США не можуть не вступити в конкуренцію з Китаєм, аби не допустити його домінування. Експансія Китаю в Японію, В’єтнам та Індію менш реальна через щільність їх заселення. Китаю вистачає й своїх демографічних проблем. Та й ресурсами Сибір і Казахстан значно багатші. Взагалі міграція китайців та індусів – це глобальний виклик нинішньому світопорядку.

З раціональної точки зору найбільш безпечним слід було б вважати **другий сценарій** (хоча Перша і Друга світові війни показали всю ірраціональність світової політики). У цьому випадку світові ринки енергоресурсів, промислових товарів, продовольства, фінансів та інші заспокоюються на відносно тривалий час. Глобальний розвиток міг би здійснюватися хоча й повільно, але без різких стрибків. США могли б зберігати лідерські позиції, але з урахуванням політики Китаю та ЄС. Зміщення центру світової політики у бік Китаю відбувалося б повільно, без різких потрясінь. Позиції країн-експортерів енергоресурсів могли б стабілізуватися. А деякі з них, наприклад, Росія, могли б продовжувати економічну модернізацію. Хоча „китайський дамоклів меч” продовжував би нависати над Росією й Казахстаном, державами Центральної Азії, оскільки переселення китайців на їхні території триватиме за будь-яких

Микола Михальченко

сценаріїв. Питання лише в темпах міграції китайців, що багато в чому залежать від стратегії керівництва Китаю.

При такому сценарії розвитку багато регіонів в Африці, Азії, Латинській Америці залишаться зонами „стабільної нестабільності”, особливо в політичному плані. Але якщо США зможуть контролювати ситуацію в Північній і Південній Америці (аж до створення конфедерації США й Канади як запобіжного кроку у протидії Китаю), то Африка й Азія перетворяться на зону китайського впливу. І через 20 – 25 років США і ЄС у цих регіонах доведеться істотно зменшити свої економічні та політичні амбіції.

Найнебезпечніший для сучасного світопорядку третій сценарій. По-перше, величезні території Азії виявляться зоною гострого конфлікту стратегій. Особливо з огляду на те, що Росія, Китай, Індія та Пакистан володіють ядерною зброєю. Тим більше, що ядерна зброя – це єдиний аргумент Росії в протистоянні з Китаєм, якщо вона не погодиться віддати Сибір добровільно. Так само малоймовірний союз Росії з США і НАТО перед лицем китайської загрози. Архетипи російської політики настільки консервативні, особливо у сфері імперських претензій, що Росія готова загинути, але не укласти союзу зі своїм „ворогом” – США. Хоча США сьогодні і не є стратегічним супротивником Росії. Це лише марення якоїсь частини російських політиків.

Доля Росії сумна, але не безнадійна. Можливо, Китай обмежить свою експансію Сибіром. Тоді Росія у своїх європейських територіях стане нормальною державою без імперських амбіцій. Буде, як і в часи Московського царства, вести війни з Лівонією (сучасна Білорусь), Україною, з кавказькими державами тощо. Колесо долі Росії зробить повний оберт.

Більш невизначеною видається доля України й Білорусі. Якщо Україна до 2030 року стане членом Європейського Союзу, то, по-перше, вона додасть новий життєвий стимул ЄС за рахунок своїх сільськогосподарських угідь, запасів корисних копалин і білого населення. По-друге, вона повільно старітиме зі старою Європою, зберігаючи незалежність і не боячись ослабленої Росії. Якщо ж Україна не стане членом ЄС, то її історична доля буде складнішою. Входить в тісний союз з технологічно відсталою та уразливою на Сході Росією безглуздо і навіть небезпечно. Тому будуть нескінченні маневри між ЄС і Росією, що супроводжуватиметься стагнацією держави й суспільства. Вихід буде один – опора на власні сили в розвитку держави й суспільства.

Білорусь, швидше за все, буде й далі гальмувати інтеграцію з Росією, тим більше, що, відповідно до опитувань соціологів, уже сьогодні більшість білорусів не бажає такої інтеграції. Якщо ж позиції Росії будуть і далі слабшати через протистояння з Китаєм та внутрішню нестабільність, то в Білорусі втрачатиметься інтерес до „дружби” з обмілілою „нафтовою

бочкою” і „газовою цистерною”. У цьому випадку Білорусь обере шлях більш динамічної інтеграції в ЄС.

Однак не можна відкидати й **п'ятого сценарію**. Якщо світові економічні кризи стануть буденним явищем, то уповільниться економічний розвиток усього світу, впаде попит на багато товарів (за винятком продовольства). Тоді навіть такі економічні гіганти, як Китай і США, перестануть нарощувати економічну й політичну могутність. Економічний ізоляціонізм і протекціонізм можуть спалахнути як противага процесам економічної глобалізації. Жодна СОТ не зможе цьому протистояти.

Особливо небезпечний такий розвиток подій для Європейського Союзу: він може розпастися, й у Європі міждержавна конкуренція відродить ситуацію 1930-х років, коли кожна країна прагнула економічно й політично вижити поодиночі. А нинішня глобалізація сприяє об'єднанню Європи, вирішенню її проблем. Глобалізація – це не стільки інформаційна й економічна проблема, скільки переміщення людей, інтеграція культур. Це дуже складний синтез. Об'єктивна потреба ЄС у залученні 20 мільйонів мігрантів (брак робочої сили внаслідок скорочення народжуваності корінного населення й некерованості попиту суспільства споживання) реалізується конфліктно. Важливо також враховувати, що для ЄС не дуже привабливою видається перспектива інтеграції у свій склад Туреччини й України. Вони надто великі, їх важко „переварити”. Водночас для ЄС життєво важливі контакти з Росією як країною багатого на ресурси. Тому „європейський ухил” у бік ширшого співробітництва з Росією, особливо Німеччини та Франції, зберігатиметься.

Росія могла б відігравати конструктивнішу роль у Європі, якби усередині країни не нагніталися ізоляціоністські настрої стосовно „агресивних” НАТО та ЄС. Ні НАТО, ні ЄС не планують окупацію Росію, вони, скоріше, її стратегічні союзники. Такий потенційний стратегічний союз, за умови, якщо Росія залишить у спокої Україну, Білорусь і Грузію, підсилив би можливості ЄС та Росії впливати на міжнародні справи й зберігати статус важливих гравців у підтриманні стабільності світопорядку. Стратегія захисту тільки своїх російських ізоляціоністських інтересів з одночасним акцентуванням на пострадянських країнах як на „зоні” російського виняткового впливу не перспективна. СРСР уже награвся в „соціалістичний табір”, пора б Росії зробити висновки з таких „ігор”.

Настав час не тільки світові усвідомити, що ж є Росія сьогодні, але й росіянам теж. На перший погляд Росія здається напівавторитарною, ізоляціоністською державою, населення якої в переважній більшості підтримує правлячий режим. Але глибші дослідження російських та зарубіжних аналітиків засвідчують, що це не зовсім так.

По-перше, віртуально, усередині країни, Російську імперію ніби й створено. У будь-якому випадку, про це говорить офіційна пропаганда. Тим часом, для всього іншого світу Росія — це внутрішньо нестабільний

Микола Михальченко

конгломерат етносів, соціальних груп, релігій з різними цінностями й прагненнями, це другорядна країна, яка не є повноцінним центром сили навіть у військовому відношенні.

По-друге, не слід сприймати однозначно офіційну пропаганду Росії, хоча вона й досить ефективна як засіб маніпуляції думкою пересічних росіян. Крім того, влада в Росії не монолітна, там два напрями ціннісних орієнтацій. Одна група владної еліти (разом зі значною частиною бізнесу) вважає, що Росія зберігає шанс увійти до європейської та світової еліти; ці люди налаштовані на співробітництво із Заходом. Інша група виходить з того, що Захід – це одвічний ворог Росії, отже треба обмежувати з ним контакти на ціннісній основі, будуючи лише економічні відносини та й то під жорстким контролем держави. Тобто існує владна група західників і модернізаторів, а також група носіїв цінностей архаїки та антизахідництва. Яка лінія переможе, покаже майбутнє. Від перемоги тієї чи іншої групи багато в чому залежить доля Росії.

Глобальна зміна світопорядку на різних історичних стадіях показує, що протистояння соціального прогресу, який базується на науково-технічному розвитку, і соціального прогресу здебільшого закінчується на користь регресу або ж розвитку по колу. Падіння античних цивілізацій та середньовічний хаос показали це дуже рельєфно. Перша, друга і третя („холодна”) світові війни свідчать, що людство в певні періоди впадає в стан самознищення. Сучасні перегони озброєнь, особливо нагромадження термоядерної зброї, теж підтверджує цю тенденцію.

Тому оптимістичні сценарії майбутнього людства не зустрічають підтримки експертної спільноти. Антиутопії (песимістичні сценарії) витісняють утопії, які обіцяли ошчасливлення людства. Але й антиутопії бувають різними – від апокаліпсичних до критико-прагматичних. Конкуренцію країн і народів у геополітичній і геоекономічній сфері з історичної арени не усунеш. Тому краще бути готовим до нейтралізації жорстких, реалістичних сценаріїв трансформації світопорядку, ніж повірити казкам про альтруїзм людських спільнот, а потім оплакувати нещасливу долю людства. Якщо буде кому плакати.